

РЕФЛЕКСИЯТА В ОБУЧЕНИЕТО НА ПРЕРАЗКАЗВАНЕ В I–IV КЛАС

Мариана Мандева

I. Актуалност на проблема

Съвременният образователен процес в етапа I–IV клас е личностно ориентиран. Децата са субекти в условията на педагогическото взаимодействие. Те партнират на учителя при градежа на познанието и при оценката на своите образователни постижения и пропуски. Не възпроизвеждане на поднесена от преподавателя научна информация, а приемане на когнитивни предизвикателства и изследване на проблеми от обкръжаващия свят – това е посоката на промяната в учебната дейност на малките ученици. Осигурява се многостранна и пълноценна изява на децата. Ученето протича в условия на емоционален комфорт, на нестихващ интерес и искрен ентузиазъм. Може да се обобщи, че интелектуалният детски труд в условията на училищното обучение се характеризира със самостоятелност, активност, творчество, рефлексивност.

Променя се и позицията на учителя. От “диагностик” и “съдник” (Ем. Василева) той се превръща в “доверено лице” (Ем. Василева), което организира, стимулира, подпомага познавателната дейност на малките ученици.

Учебното съдържание се освобождава от ненужната академичност и терминологична обремененост. Образователният процес се центрира около задачата да се овладеят стратегии за конструктивно решаване на проблеми от живота.

Търсеният ефект е да се формират ерудирани, социално пълноценни и адаптивни личности, проявяващи ярко индивидуалната си експресия и способни да работят в сътрудничество с другите (вж. по-подр.: 1; 2; 3).

Философията за обучение с център детето намира закономерна проекция в контекста на културно-образователната област “Български език и литература” в етапа I–IV клас. Стратегическата цел на началното родноезиково обучение се свързва с градежа на нов, практически стойностен тип компетентност – компетентност за целесъобразно общуване чрез българския език в разнообразни ситуации от живота. Важни функции в това отношение се отреждат на методическата грижа за развитие на репродуктивната речева изява на малките ученици, в чиито условия се стимулира активно техният комуникативен, интелектуален, социален потенциал (вж. по подр.: 6, с. 43–50).

Значим аспект на проблема е този за изграждането на детската критична рефлексия в процеса на обучението на преразказване.

В очертания контекст се откроява **задачите** на текста:

1. Да се изясни същността на рефлексията и да се очертаят нейните образователни предимства.

2. На този фон да се представят и аргументират апробирани технологични варианти за формиране на рефлексивни умения у 7–11-годишните деца в условията на методическата грижа над репродуктивната им речева изява.

Очакването е да се подпомогне синхронизирането на началното родноезиково образование с прогресивната философия за обучение, центрирано около личността на малкия ученик.

II. Рефлексията в условията на началния етап на обучението – същност и образователни предимства

Предвид задачите на текста е необходимо да се уточни съдържанието на понятието “рефлексия”, както и неговата проекция в образователната практика.

В научната литература няма еднозначност в интерпретацията на това понятие. Към него проявяват интерес психолози, философи, педагози, методици.

В превод от латински рефлексия означава самонаблюдение. Тя е феномен на вътрешната активност на човека. Рефлексията е изследователски процес, насочен към вътрешни психологически същности. Посредством рефлексивните способности човек опознава и разбира себе

си; изяснява си как другите, с които взаимодейства, възприемат неговите емоционални реакции, особености на характера, познавателни представи.

Рефлексивната дейност предполага компетентност да се отчитат много позиции, влияещи върху взаимодействието и взаимното разбиране:

- субектът, такъв, какъвто е в реалност;
- субектът, такъв, какъвто вижда сам себе си;
- субектът, такъв, какъвто се вижда в очите на другия;
- представата, която субектът има за другия;
- и същите тези позиции, но от страната на другия субект.

Разграничават се различни видове рефлексия – нравствена, интелектуална, личностна и др. Тази диференциация се основава на предмета на самоанализ. Тя в известна степен е условна. Така например в сферата на познанието личностната рефлексия се трансформира в интелектуална, а в сферата на поведението и взаимоотношенията – в нравствена.

В. Давидов установява, че рефлексията е важно психическо новообразуване на ранната училищна възраст (вж.: 5, с. 196). Съвременното начално училище задължително трябва да вземе предвид този факт и да създаде условия за максимално развитие на детския рефлексивен потенциал.

Специални образователните усилия следва да се положат за изграждането на уменията на малките ученици за самоконтрол и самооценка. “Ако в процеса на урочната дейност се следва едно основно изискване, че вниманието на детето трябва да бъде ориентирано не само към това, което ще изпълнява, а предимно към това, как точно (с какви средства и похвати), то много скоро у него ще се формират верни обобщени способности за правилно организиране на собствената познавателна дейност. Още повече – ще се изгради верен усет за регулиране и самоконтрол.” (1, с. 141)

Според съвременните педагогически изследвания саморегулацията и самоконтролът се овладяват чрез самостоятелната работа на учениците. В научната литература се посочват три вида самоконтрол, които могат да бъдат приети и като равнища в неговото развитие. Първият е резултативен самоконтрол. Свързва се с анализа на получения резултат. Вторият вид самоконтрол е наречен поетапен. Осъществява се в хода на познавателната дейност. Свързва с уменията на учениците да описват действията си, да доказват необходимостта от един или друг похват в

работата, да владеят модели за предотвратяване на грешки и за коригиране. Третият вид самоконтрол е прогнозиращ. Той цели формирането на умения у ученика "...да планира и изпълнява предстоящата познавателна задача, да определя последователността на определените действия и по този начин да предотвратява възможностите за евентуални грешки, както в логиката на изпълнението, така и в неговата чисто съдържателна страна". (1, с. 141)

Може да се **обобщи**, че:

1. Рефлексията е изследователски процес, насочен към вътрешни психологически същности. Посредством рефлексивните способности човек опознава и разбира себе си; изяснява си как другите, с които взаимодейства, възприемат неговите емоционални реакции, особености на характера, познавателни представи.

2. Рефлексията е важно психическо новообразование на ранната училищна възраст. Образователната институция задължително трябва да вземе предвид този факт и да създаде условия за максимално развитие на детския рефлексивен потенциал.

3. Ако в процеса на учебната дейност се има предвид, че вниманието на учениците трябва да бъде ориентирано не само към това, което изпълняват, а предимно към това как точно го изпълняват, у децата ще се формират обобщени способности за правилно организиране на собствената познавателна дейност; ще се изгради верен усет за саморегулация и самоконтрол.

III. Възможности за изграждане на рефлексивни умения у 7–11-годишните ученици в условията на обучението на преразказване

Става ясно, че формирането на детската рефлексия е процес, изискващ целенасочени и системни образователни усилия.

Богати възможности за стимулиране на рефлексивната дейност на малките ученици има обучението на преразказване. Окуражителните ефекти от проведена експериментална работа¹ ми дават увереност да представя апробирани технологични варианти в тази посока.

Във II клас децата овладяват емпирични познания и формират комуникативно-речеви умения за подробно устно и писмено преразказване на художествен повествователен текст (приказка, разказ, басня и т.н.). Продуцирането на подробен устен преразказ на приказката "Най-голямото богатство" от Ран Босилек (вж. текстовия оригинал в Приложението) се извършват с помощта на следния работен лист:

Работен лист
"Най голямото богатство"

(устен преразказ на авторова приказка)

I. Обмислям внимателно:

- защо ще преразказвам;
- на кого ще преразказвам;
- къде ще преразказвам;
- как ще преразказвам – подробно, устно.

II. Чета текста, за да определя:

- за какво се разказва;
- кои са героите;
- каква е поуката.

III. Чета текста отново, за да реша:

- кои са най-важните моменти от развитието на случката;
- в каква последователност са представени.

IV. Определям частите на преразказа. Съставям и записвам план.

"Най голямото богатство"

(план на преразказа)

.....
.....
.....
.....
.....

V. Откривам най-важните думи във всеки момент от приказката. Записвам ги срещу точките от плана на преразказа.

"Най голямото богатство"

1. За какво си говорили тримата приятели?.....
2. Какво видели в къщата на първия от тях?.....
3. Как изглеждала къщата на втория приятел?.....
4. Какво видели в къщата на третия от тях?.....
5. Кое е най-голямото богатство?.....

VI. Преразказвам устно, като:

– предавам подробно основните моменти от приказката;
– спазвам последователността на моментите, посочена в плана;

- служа си с най-важните думи от приказката;
- предавам речта на героите като реч на разказвача;
- говоря правилно и ясно, без излишни звукове и думи;

– гледам събеседниците си в очите; служа си с подходящи за случая жестове.

VII. При нужда правя поправка на преразказа.

Методическият прочит на работния лист показва, че чрез изпълнението на задачите на децата се подава модел за комуникативно целесъобразно организиране на познавателната дейност, свързана с репродукцията на текста, а именно:

– ориентиране в ситуацията, при които ще протече речевото взаимодействие (вж: задача I от работния лист);

– планиране на репродуктивната речева изява адекватно на целта и условията на общуване, т.е. рецепция (перцепция, декодиране и разбиране) на текстовия оригинал и проектиране на вторичния текст в съответствие с комуникативния континуум² (вж.: задачи II, III, IV и V от работния лист);

– продуциране на преразказа предвид целта и условията на общуване (вж.: задача VI от работния лист);

– контролиране на репродуктивната речева изява адекватно на комуникативния континуум (вж.: задача VII от работния лист).

При работата над всеки друг преразказ от този вид (подробен устен преразказ на авторова приказка) учителят системно и целенасочено окуражава учениците да търсят опора в алгоритъма, записан върху работния лист, с цел да се овладее модел за конструктивно решаване на група еднородни задачи от речевата практика и да се формират устойчиво умения за самоконтрол.

В подкрепа на тезата ще посоча още един пример от експеримента. В III клас учениците овладяват инструментални знания и градят комуникативно-речеви умения за репродукция на научнопопулярен текст. Създаването на писмен преразказ на текст от детска енциклопедия (вж. текстовия образец в Приложението) се осъществява с помощта на следния работен лист:

Работен лист "Футболът"

(писмен преразказ на текст от енциклопедия)

I. Внимателно обмислям:

- *защо ще преразказвам;*
- *за кого ще преразказвам;*
- *къде ще се прочете преразказът;*
- *как ще преразказвам – подробно, писмено.*

II. Чета текста, за да разбера за какво се разказва.

III. Чета текста отново, за да определя:

- кои са най-важните моменти;
- в каква последователност са представени.

IV. Определям частите на преразказа. Съставям и записвам план.

Футболът
(план на преразказа)

.....

.....

.....

V. Намирам опорните думи и изрази от текста и ги записвам срещу точките от плана на преразказа.

Футболът

1. Възникване на футбола.....
2. Създаване на правила на играта и включването ѝ в програмата на Олимпийските игри
3. Футболът днес.....

VI. Записвам на чернова първата част от преразказа

.....

.....

Правя проверка.

VII. Преразказвам писмено, като:

- предавам подробно и точно основните моменти от текста;
- спазвам последователността на моментите, очертана от плана;
- служа си с опорните думи и изрази от текста и с по-малко свои думи и изрази;
- употребявам подходящо време на глаголите;
- внимавам как записвам думи с правописни особености;
- внимавам как записвам всяка нова част от преразказа;
- пиша четливо и красиво.

VIII. Проверявам преразказа си. При нужда правя поправка.

Изпълнявайки задачите от работния лист, децата овладяват модел за комуникативно целесъобразна организация на репродуктивната речева изява, а именно:

- ориентиране в ситуацията, в чийто контекст ще протече речевото взаимодействие (вж.: задача I от работния лист);

– планиране на репродуктивната речева изява предвид целта и условията на общуване, и по-конкретно: рецепция (перцепция, декодиране и разбиране) на текстовия оригинал и проектиране на вторичния текст адекватно на комуникативния континуум (вж.: задачи II, III, IV, V от работния лист).

– продуциране на преразказа в съответствие с целта и условията на общуване (вж.: задача VI, VII от работния лист);

– контролиране на репродуктивната речева изява съобразно с комуникативния континуум (вж.: задача VIII от работния лист)

Учителят насърчава учениците да търсят опора в модела, записан върху работния лист, при работата над всеки друг преразказ от този вид (подробен писмен преразказ на текст от детска енциклопедия). Целта е да се овладеят умения за самостоятелна и ефективна реализация на група еднородни репродуктивни речеви изяви и да се изградят верни способности за самонаблюдение и корекция.

В IV клас детските компетенции за преразказване се стабилизират и обогатяват. Овладеват се практически стойностни знания и съответни умения за съставяне на кратък преразказ. Продуцирането на кратък устен преразказ на българската народна приказка “Хитър Петър и гостилничарят” (вж. текстовия оригинал в Приложението) се извършват с помощта на следния работен лист:

Работен лист

“Хитър Петър и гостилничарят”

(кратък устен преразказ на народна приказка)

I. Обмислям внимателно:

- защо ще преразказвам;*
- на кого ще преразказвам;*
- къде ще преразказвам;*
- как ще преразказвам – кратко, устно.*

II. Чета текста, за да определя:

- за какво се разказва;*
- кои са героите;*
- каква е поуката.*

III. Чета текста отново, за да реша:

- кои са най-важните моменти от развитието на случката;*
- в каква последователност са представени.*

IV. Определям частите на преразказа. Съставям и записвам план.

"Хитър Петър и гостилничарят"
(план на преразказа)

.....
.....
.....

V. Откривам опорните думи и изрази от текста на народната приказка и ги записвам срещу точките от плана на преразказа.

"Хитър Петър и гостилничарят"

- 1. Хитър Петър на панаир.....*
- 2. Разправията с гостилничаря.....*
- 3. Засраменият богаташ.....*

VI. Преразказвам устно, като:

– предавам само най-важното от основните моменти на приказката;
– спазвам последователността на моментите, посочена в плана;

– ползвам по-малко думи и изрази на народния разказвач и повече свои думи и изрази;

- преразказвам като неочевидец;*
- предавам речта на героите като реч на разказвача;*
- говоря правилно, ясно, изразително;*
- гледам събеседника си в очите;*
- служа си с подходящи мимики и жестове.*

VII. При нужда правя поправка на преразказа.

Методическият прочит на работния лист показва, че чрез изпълнението на задачите децата овладяват модел за комуникативно конструктивно организиране на познавателната дейност, свързана с репродуцирането на текста, а именно:

– ориентиране в ситуацията, в чийто контекст ще протече речевото взаимодействие (вж: задача I от работния лист);

– планиране на репродуктивната речева изява адекватно на целта и условията на общуване, т.е. рецепция (перцепция, декодиране и разбиране) на текстовия оригинал и проектиране на вторичния текст в съответствие с комуникативния континуум (вж.: задачи II, III, IV и V от работния лист);

– продуциране на преразказа предвид целта и условията на общуване (вж.: задача VI от работния лист);

– контролиране на репродуктивната речева изява в съответствие с комуникативния континуум (вж.: задача VII от работния лист).

При работата над всеки друг преразказ от този вид (кратък устен преразказ на народна приказка) учителят насочва учениците да правят справка с алгоритъма, записан върху работния лист. Амбицията е да се овладее модел за конструктивно решаване на група еднородни задачи от речевата практика и да се формират устойчиво умения за самоконтрол.

IV. Заключение

Представените методически примери не изчерпват всички технологични варианти, апробирани в процеса на експерименталната дейност. Но те илюстрират тезата за богатите възможности да се насърчава и развива детският рефлексивен потенциал при обучението на преразказване в I–IV клас.

Посочените технологични варианти не претендират за дословно прилагане в условията на различни езикови и педагогически ситуации. Но те насочват към важния **извод**, че за да се постигнат ефикасни и устойчиви образователни ефекти, е задължителна системна и целенасочена методическа грижа за формиране и развитие на детската критична рефлексия в процеса на обучението на преразказване. Амбицията е малките ученици да овладеят модел за реализиране както на конкретна репродуктивна речева изява, така и на всяка друга репродуктивна речева изява от този вид (напр.: подробно устно преразказване на авторова приказка; подробно писмено преразказване на текст от детска енциклопедия; кратко устно преразказване на народна приказка и т.н.), т.е. да се формира стратегия за ефективно решаване на еднородни задачи от речевата практика и да се изградят верни способности за саморегулация и самоконтрол.

Постигнем ли това, образователните ни усилия не са напразни, защото, както гласи поговорката, ако ти дадат една риба, ще те нахранят за един ден, ако ти покажат как се лови риба, ще имаш храна за цял живот.

БЕЛЕЖКИ

¹ През периодите 1990–1994 г., 2000–2004 г. е проведено експериментално обучение на преразказване със 160 деца от I, II, III и IV клас на училища в гр. Велико Търново, Враца, Севлиево .

² Комуникативният континуум "...обхваща всички страни на комуникативния акт и ги разглежда като една непрекъснатост от участници, сцена, тематика, психологическа тоналност и т.н." (4, с. 202)

ЛИТЕРАТУРА

1. *Василева, 2002*: Василева, Е. Детето в началното училище. С., 2002.
2. *Василева, 2004*: Василева, Е. Съвременното начално училище – реалност и предизвикателства. С., 2004.
3. *Василева, 2005*: Василева, Е. Модернизацията на началното училище – един неизвървян път. – Начално образование, 2005, бр. 4.
4. *Виденов, 2000*: Виденов, М. Увод в социолингвистиката. С., 2000.
5. *Джалдети и др., 1992*: Джалдети, А. и др. Психология. С., 1992.
6. *Мандева, 2004*: Мандева, М. Комуникативни проекции в обучението на преразказване – I – IV клас. В. Търново, 2004.

Приложение Текстови образци за преразказване

Най-голямото богатство

Веднъж се срещнали трима приятели и почнали да си говорят как най-добре може човек да запази богатството си.

– Елате с мене – рекъл първият – да ви покажа как съм се запазил.

Отишли в къщата му. Видели, че тя прилича на крепост. Вратите били дебели и обковани с желязо, а прозорците – замрежени с гъсти решетки. Никой не можел да се промъкне вътре.

– Ти си добре, но аз съм още по-добре! – рекъл другият и завел приятелите си в своя дом. Там вратите били още по-тежки, а прозорците наместо стъкла имали железни капаци.

– Моето богатство е още по-добре запазено! – похвалил се третият приятел, който бил весел и здрав човек.

– Хайде да видим и твоята къща! – извикали другите двама и тръгнали.

Но когато стигнали – що да видят! Прозорците били широко разтворени и нямало нито ключалки, нито решетки.

– Ти си луд! – викнали страхливите богаташи. – Първият крадец може да влезе и да те ограби.

– Не се безпокойте! – усмихнал се веселият човек. – Моето най-голямо богатство е здравето ми. А него чистият въздух го пази най-добре.

Ран Босилек

Футболът

Древните ацтеки, ескимосите, китайците – всички те отдавна са знаели игра, при която една топка се ритала с крак. Така правели и гърците, римляните и две северни племена, тевтонците и келтите. В Англия през Средновековието подобни игри били много популярни сред народа. Възрастни мъже, младежи и деца често играели по улиците на градовете. Един писател писал по времето на кралица Елизабет: "Играчите без много колебание се ритат по краката.". В блъсканицата на играта нараняванията били много чести, но век след век играта с топка си оставала обичана от народа. През 1863 г. много футболни клубове в Англия се сдружили в голямо обединение и скоро били определени твърди правила. Играта се разпространила по цялата планета и била приета в програмата на олимпийските игри.

Днес футболът е най-популярната игра в света...

Детска енциклопедия за световната цивилизация, обичаи и нрави, С., 1992.

Хитър Петър и гостилничарят

Отишъл веднъж Хитър Петър на панаир. А там – гъмжило от хора. Едни продават, други купуват, трети ядат и пият в гостилницата. Спрял пред една готварница и надникнал през отворената врата. Вътре гостилничарят, запретнал ръкави, подклаждал десетина тенджерери с яденета – едно от една по-хубави. Хитър Петър бил гладен, но си нямал пари. Какво да направи? В торбичката си той носел само един сух крайциник хляб. Извадил той крайциника и протегнал ръка към една от тенджерите, из която излизала най-гъста пара. Задължал хляба си над тенджерата, додето се накваси от парата и поомекне. Сетне си го изял сладко-сладко и си тръгнал.

Гостилничарят, който го наблюдавал мълчаливо, му пресякъл пътя:

- Хей, човече, къде тръгна, без да платиш?
- За какво да платя?
- За яденето.
- Хубава работа! Ти не видя ли, че аз опитах само парата на тенджерата ти?
- Пара, пара, но и тя струва пари. Аз за тая пара, дете я изяде със сухия си хляб, дърва съм горил, вода съм носил, тенджерата съм подклаждал! – занареждал гостилничарят.
- Брате – рекъл кротко Хитър Петър, – разбирам, но какво да ти дам, като нямам пукната пара?
- Щом нямаш пари, ще изядеш десет тояги, че да запомниш кога си лапал чужда пара! – развикал се гостилничарят.

Като почнала разправията, пред гостилницата се насъбрала навалица.

– Удряй! – рекъл Хитър Петър и застанал на слънце. – Вземи тоягата и удряй, но си отваряй очите да не ме докоснеш, тъй както аз не докоснах яденето ти. Инак ще играе дървен господ по гърба ти.

– Какво да удрям? – смаял се гостилничарят.

– Удари десет тояги на сянката ми!

Всички наоколо прихнали да се смеят. Гостилничарят засрамен се скрил в гостилницата.

Българска народна приказка

РЕФЛЕКСИЯТА В ОБУЧЕНИЕТО НА ПРЕРАЗКАЗВАНЕ В I–IV КЛАС

МАРИАНА МАНДЕВА

Резюме

Съвременният образователен процес в етапа I–IV клас е лично ориентиран. Философията за обучение с център детето намира закономерна проекция в контекста на методическата грижа за развитие на репродуктивната речева изява на 7-11-годишните ученици. Важен аспект на проблема е този за стимулирането на детската рефлексия при обучението на преразказване. В подкрепа на тезата са представени и аргументирани технологични решения, апробирани в образователния процес.

REFLEXION IN TEACHING RETELLING IN THE 1ST–4TH GRADE

MARIANA MANDEVA

Summary

The contemporary process of education in the 1st–4th grade is pupil-centered. The pupil-centered teaching philosophy is naturally project into the context of methodological concern for developing the reproductive speech of the pupils from seven eleven-year-old. An important aspect of the problem is the stimulating of child's reflection in teaching retelling. Technological decisions that are well-tried in the process of education are presented and argued in the article in confirmation of this thesis.